

GRUPUL DE ECONOMIE APLICATĂ – GEA

Str. Clucerului Nr. 34, Sector 1, București 011366,
Tel: 031 4022675 Fax: 021 2225109 E-mail: office@gea.org.ro

Către o politică industrială bazată pe aglomerări economice competitive – clustere (II)

Identificarea clusterelor emergente în România¹

În lucrarea de față vom folosi definiția (revizuită) a clusterelor așa cum a fost dată de Michael Porter: „*Clusterelor sunt concentrări geografice de instituții și companii interconectate, dintr-un anumit domeniu. Clusterelor cuprind un grup de industrii înrudite și alte entități importante din punct de vedere al concurenței. Acestea includ, spre exemplu, furnizori de input-uri specializate, cum ar fi componente, mașini și servicii, sau furnizori de infrastructură specializată. De multe ori, clusterelor se extind în aval către diverse canale de distribuție și clienți și lateral către producători de produse complementare și către industrii înrudite prin calificări, tehnologii sau input-uri comune. În sfârșit, unele clustere includ instituții guvernamentale și de alte tipuri – precum universități, agenții de standardizare, think tank-uri, furnizori de instruire profesională și patronate – ce asigură instruire specializată, educație, informație, cercetare și suport tehnic.*”². Un aspect cheie al acestei definiții este dat de accentul pus pe interconexiunile dintre actori și externalitățile pozitive rezultate (de ex., forță de muncă calificată, disponibilă pe plan local, costuri reduse de transport, economii externe de scala, transfer de know-how etc.).

În timp ce puțini ar nega beneficiile economiei bazată pe inovare, este posibil ca implementarea unei “politici de clustere” să fie văzută ca deosebit de ambițioasă pentru o țară ce încă are nevoie să adauge piesele lipsă pentru a completa imaginea unei economii funcționale de piață. Decidenții politici și analiștii economici, de cele mai multe ori, cad pradă capriciilor politicii internaționale, importând, în mod greșit, povești de succes din afară, incompatibile cu realitățile de pe piața internă. Vom argumenta că nu este cazul în

¹ Acest material se bazează pe studiul “*To cluster, or not to cluster? The potential for competitive economic growth through cluster development in Romania*”, Pislaru D., Aristide O., 2004;

² “*Clusters and the new economics of competition*” *Harvard Business Review*; Boston; Nov/Dec 1998; Michael E. Porter;

lucrarea de față. Structura economiei României este principalul lucru de care ținem cont atunci când argumentăm împotriva politicii actuale industriale/sectoriale (ajutoare de stat perpetue, care împiedică concurența și eșuează în a încuraja productivitatea) și în favoarea unei politici ce încearcă să sprijine (în principal, prin stimularea cooperării și prin eliminarea constrângerilor regulatorii inutile) ceea ce forțele pieței au creat deja.

În România, pe lângă caracterizarea cea mai fidelă a clusterului ca fiind “o aglomerare spațială” de companii (din cauza nivelului scăzut de cooperare între firme și între sectoarele public și privat), trebuie, de asemenea, să facem distincția între clusterelor naturale și clusterelor “publice”.

În afara intervenției sectoriale neproductive, statul român a încercat să promoveze aglomerarea de firme prin politici publice. Aceste politici au dat naștere la ceea ce vom numi clusterelor “publice”, care, prin lege, au statut de parcuri industriale, parcuri științifice și tehnologice, etc.. Aceste inițiative vor fi analizate pe larg în altă secțiune a acestei lucrări.

Pe de altă parte, clusterelor naturale pot fi identificate cu ajutorul mijloacelor statistice și a analizelor cantitative. În diverse studii și proiecte de cercetare, au fost identificate mai multe clusterelor potențiale în România.

Primul studiu referitor la aglomerările economice competitive de tip cluster din România a fost, cel mai probabil, cel coordonat de Centrul Internațional pentru Studii Antreprenoriale (CISA), din București, în anul 1998. Cercetarea³ a fost comandată de Institutul pentru Dezvoltare Economică al Băncii Mondiale și s-a concentrat pe competitivitatea sectorului antreprenorial din România. Metodologia studiului a fost bazată pe teoria diamantului competitivității a lui Porter, ce se concentrează pe următoarele caracteristici ale unui cluster:

- ✓ Densitatea geografică a industriilor înrudite și a industriilor de sprijin (orizontal și vertical);

³ “*Avantajul Competitiv al Regiunilor: Evaluare a Competitivității de Țară*”, CISA, 1998;

- ✓ Flexibilitatea întreprinderilor mici și mijlocii;
- ✓ Capacitatea de a furniza și de a se aproviziona cu resurse;
- ✓ Gradul de competitivitate regională.

Cercetarea a folosit un panel de întreprinderi de toate mărimile (IMM, dar și întreprinderi mari) și s-a concentrat pe datele de la nivelul celor opt regiuni de dezvoltare din România (NUTS nivelul II). Studiul a identificat existența a trei forme “incipiente” de clustere în producția de software, în industria navală și în industria lemnului.

O a doua referință importantă în cercetarea în domeniul clusterelor din România este studiul⁴ publicat în 1999 de către Marco Riccardo Ferrari, asistent-cercetător la Departamentul de Economie al Universității Bocconi din Milano. Studiul a avut la bază metodologia italiană de identificare a districtelor industriale și s-a concentrat în principal pe următoarele aspecte:

- ✓ Identificarea sectoarelor industriale tradiționale (textile/confecții și industria prelucrării lemnului);
- ✓ Calcularea densității întreprinderilor într-un anumit spațiu geografic;
- ✓ Identificarea unui “district industrial”, în conformitate cu experiența italiană existentă⁵.

Studiul realizat de Riccardo Ferrari pune accentual în special pe întreprinderile mici și, în ceea ce privește analiza datelor regionale, pornește de la nivelul județelor. Studiul identifică și trei așa-numite “proto-districte”⁶, dar, de data această, în industria lemnului, industria textilă și industria ceramicii.

⁴ “Small Enterprise Clusters for Local Development in Transition Context: the Case of Romania”, Marco Riccardo Ferrari, Bocconi University, Milan, March 1999.

⁵ Așa cum este definită, de exemplu, în Becattini G. Pike F. în “Dal settore industriale al distretto industriale” (1979) și în “Industrial Districts and Inter-Firm Cooperation in Italy” (1990)

⁶ Termen instituit de Marco Riccardo Ferrari

A treia cercetare relevantă pe clustere o constituie studiul realizat de Valentin Ionescu⁷, care și-a bazat documentația pe studiile anterioare și a testat ipotezele și rezultatele lor. În cercetarea sa, Valentin Ionescu notează diferența dintre criteriile metodologice aplicate de celelalte studii și subliniază neclaritatea definiției clusterelor. Autorul este de acord că în România nu există clustere funcționale, indiferent de definiția folosită. De asemenea, Valentin Ionescu argumentează existența “proto-clusterelor” sau a “clusterelor emergente” și reformulează opinia sa prin explicarea diferitelor niveluri de dezvoltare și cunoștere din aglomerațiile industriale identificate. Pentru a-și susține rezultatele, autorul folosește o metodologie combinată, prin utilizarea chestionarelor și a interviurilor față-în-față. Chestionarele au fost structurate pe patru caracteristici distincte ale clusterelor⁸:

- ✓ identitatea, locația și granițele clusterului;
- ✓ strategiile, dinamica și performanța individuale ale firmelor din cluster;
- ✓ strategiile, dinamica și performanța clusterului, ca întreg;
- ✓ rolul instituțiilor locale/regionale în funcționarea clusterului.

Chestionarul a fost aplicat doar în două posibile clustere, unul în industria ceramicii (județul Alba) și celălalt în producția de software (zona București), așa cum fuseseră identificate în studiile precedente. De aici și limitele acestui studiu, pentru că nu acoperă și celelalte clustere identificate. Oricum, concluzia cercetării confirmă prezența a două “proto-clustere” în industriile ceramicii și de software. Studiul subliniază faptul că în domeniul software “*există un potențial enorm pentru ca un cluster să apară pe orizontală, bazat pe cooperarea inter-companii și pe sentimentul de incluziune socială și civică. Existența unui cluster pe orizontală incipient este motivată și de percepția companiilor în ceea ce privește caracteristicile sistemului de producție locală: o rețea a oamenilor de afaceri bazată pe relații personale, un potențial al furnizorilor și clienților, sursele locale de forță de muncă specializată și calificată*”⁹. În plus, evaluarea sa sugerează că industria ceramicii are un potențial mai redus de a forma clustere, deși există semne clare de evoluție către formarea structurilor de tip rețea.

⁷ “Supply-Side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence between the CEECs and (in) the EU - Romania Case Study”. Valentin Ionescu este fost ministru al privatizării;

⁸ vezi - C.N.Pitelis, “A Competition Policy for the Wealth of Nations, 1999 și Keith Cowling & Roger Sugden: The Wealth of Localities, Regions and Nations, Developing Multinational Economies”, May 1999;

⁹ Ionescu, 1999 p.54;

A patra sursă de date pentru clusterelor din România o constituie Proiectul VICLI¹⁰, dezvoltat în cadrul programului European INTERREG II C - CADSES¹¹. Proiectul a început în 1999 și a durat până în 2001, și a încercat să identifice și să sprijine dezvoltarea de cluster, printr-un schimb regional de know-how. România a fost țară parteneră în proiect și Grupul Transnațional de Experti a identificat județul Harghita ca fiind o zonă pilot potrivită pentru implementarea metodologiei proiectului. Metodologia folosită s-a bazat pe următoarele criterii¹²:

- ✓ dezvoltarea antreprenorială endogenă, bazată pe producția tradițională specific locală;
- ✓ restructurarea și/sau privatizarea marilor întreprinderi, spin-off antreprenorial;
- ✓ analiza ISD care au dus la dezvoltarea IMM cu caracteristici de cooperare inter-firme și de relații de sub-contractare într-o anumită zonă;
- ✓ specializarea productivă a zonelor țintă alese în județe partenere, pentru o posibilă cooperare transnațională viitoare.

În afara acestor criterii generale, au fost luate în considerare și criterii statistice specifice pentru dezvoltarea potențială de cluster, cum ar fi:

- ✓ Cifra de afaceri sectorială din zonă în comparație cu cifra de afaceri din sector la nivel regional/național;
- ✓ Rata forței de muncă ocupate din sector din zona dată;
- ✓ Creșterea mai mare decât media din sector (date anuale, comparație sectorială);
- ✓ Identificarea unui număr mai mare de IMM nou înființate în zonă/sector;
- ✓ Concentrarea unui grup important de organisme/instituții cu competență în dezvoltarea infrastructurii economice și/sau care furnizează servicii/training companiilor locale, ce operează în zonă.

¹⁰ Virtual Clustering Identification and Dissemination of Strategic Territorial Planning Best Practices for Certain Countries of Danubian and Southern Europe;

¹¹ CADSES – Spațiul Central Adriatic Danubian Sud-Est European (Central Adriatic Danubian South Eastern European Space);

¹² <http://www.informest.it/vicli/> ;

Raportul final VICLI pe România identifică patru potențiale clustere apărute în județul Harghita (Regiunea Centru) în prelucrarea lemnului, olărit, tipografie și industria de aparataj. Apariția acestor sectoare este în mod clar legată de resursele naturale ale zonei. De asemenea, Harghita este unul dintre puținele județe în care analiza input/output a relevat inter-conexiuni industriale importante (între prelucrarea lemnului, producția de celuloză și tipografie).

A cincea cercetare de referință pentru studierea clusterelor din România este proiectul INCLUD¹³ finanțat în cadrul programului Interreg III B CADSES, Inițiativa Europeană pentru Fondul European de Dezvoltare Regională, pentru perioada 2000-2006. Proiectul, desfășurat între 2003 și 2004, a avut ca scop realizarea unei analize a potențialelor clustere existente în țările partenere din Europa Centrală și de Est și apoi să asiste aceste țări în dezvoltarea de astfel de clustere, folosind experiența și know-how-ul din Italia și Austria.

Pentru România, în cadrul proiectului INCLUD¹⁴, a fost adoptată și folosită o metodologie comprehensivă pentru identificarea clusterelor. Folosind experiența Italiei în identificarea districtelor industriale (DI), echipa de cercetare a adunat un număr impresionant de date macroeconomice referitoare la structura industrială a țării, folosind rapoarte internaționale și naționale¹⁵. Această componentă a analizei macroeconomice încearcă să sublinieze specializarea producției a țării, zonele cu concentrare industrială și indicatori de dezvoltare și competitivitate. Apoi, cercetarea se concentrează la nivel de județ, încercând să observe rata de industrializare (numărul total de muncitori în industria manufacturieră din totalul populației rezidente, cu valori peste media regională/națională) și rata de specializare (densitatea forței de muncă – pentru fiecare sector din industria manufacturieră din fiecare județ – pe cap de locuitor, cu o rată de specializare mai mare decât media zonei). Ca urmare, metodologia de identificare a fost bazată pe următoarele input-uri:

¹³ Industrial Cluster Development;

¹⁴ vezi și site-ul oficial al proiectului INCLUD - <http://www.includ.net>;

¹⁵ Rapoarte internaționale: UE, OECD, Banca Mondială, rapoarte naționale: Planul Național de Dezvoltare, Strategia de Politică Industrială, Programul Economic de Pre-aderare etc.;

- ✓ Rapoarte internaționale și naționale;
- ✓ Colectarea de date la nivel național și regional – analiza Input/Output, folosită pentru identificarea legăturilor inter-industriale, calculând indici de specializare la nivel regional, măsurând robustețea sectorului definit în termeni de grad de deschidere actuală (din date) sau potențială (din descriere), abordarea similarității (calculând indici regionali);
- ✓ Colectarea de date la nivel local – specializarea la nivel de județ (indice de specializare pe județe, industria județului, indice de specializare sectorială a industriei din județ, firmele din industria din județ), abordarea principalelor componente (mărimea medie a firmelor per sector și per județ);
- ✓ Focus-grupuri cu paneluri locale și interviuri amănunțite în clusterelor selectate.

Câteva clusterelor potențiale au fost astfel identificate în textile (Regiunea Nord-Est, în special, județul Bacău și Regiunea Vest, în special județul Timiș), software (Timiș, Cluj și București), prelucrarea lemnului, componente din oțel și produse metalice (Regiunea Centru¹⁶). Mai mult, județul Brașov pare să adune aglomerații tip cluster de firme în domeniul industriei chimice, a produselor din metal structural, mașini de uz general și motoare. Clusterelor locale ar putea fi localizate și în domenii precum industria de pielărie și încălțăminte, industria de echipament electric și mașini și industria de echipamente TV, radio și de comunicații.

În cadrul proiectului INCLUD, două clusterelor au fost selectate pentru o analiză aprofundată și pentru a li se oferi sprijin, bazându-se pe interesul partenerilor externi (din cadrul UE): textile, în județul Bacău și prelucrarea lemnului în județul Mureș. Pentru fiecare din cele două clusterelor a fost pregătită o analiză SWOT, cu ajutorul datelor locale. Mai mult, clusterul din Mureș a fost ales ca Proiect Pilot pentru elaborarea unui studiu de fezabilitate cu scopul de a stabili oportunitatea înființării unui Centru de Servicii al Clusterului (CSC), ca un prim pas în instituționalizarea clusterelor în România. Proiectul a primit sprijinul Consiliului Județean Mureș, care este dispus să ofere spațiu de birouri și echipament tehnic pentru CSC. Din păcate, înființarea CSC este în continuare împiedicată

¹⁶ în Regiunea Centru, pentru procesarea lemnului cel mai dezvoltat cluster potențial este în Mureș;

de doi factori majori. În primul rând, identificarea resurselor financiare pentru remunerarea personalului ce ar urma să fie angajat în cadrul CSC (3-4 persoane). Consiliul Județean Mureș este restricționat prin lege¹⁷ să finanțeze personal adițional, iar întreprinderile din cluster sunt încă reticente față de ideea de a înființa un fond comun pentru CSC. În al doilea rând, un alt obstacol este absența unei companii-leader, capabilă să mobilizeze restul întreprinderilor din cluster. Firmele din zona clusterului au încă un comportament pasiv, așteptând ca alticineva să facă primul pas. Ca urmare, este foarte probabil că fără sprijinul unui alt proiect specific, care să urmărească implementarea CSC și bine finanțat pentru a acoperi costurile inițiale, aglomerarea economică din Mureș nu va atinge statutul de cluster funcțional.

O altă referință pentru cercetarea în România este proiectul WEID¹⁸ (Procesul de delocalizare a Districtelor Industriale, finanțat de Comisia Europeană prin Programul Cadru 5 (FP5)). Proiectul WEID investighează prin studii de caz relațiile dintre cluster, la nivel european. Durata proiectului este de trei ani din septembrie 2001 până în sfârșitul anului 2004. Proiectul adună parteneri din 7 țări, trei din Europa de Vest (Germania, Italia și Marea Britanie) și patru din Europa Centrală și de Est (Republica Cehă, Polonia, Slovenia și România). Din totalul de 15 studii de caz, două sunt pe România, cercetând existența clusterelor potențiale în două zone - Banat-Crișana și Arad-Timișoara, în industria de echipament sportiv și, respectiv, în industria de încălțăminte.

Metodologia de identificare folosită pentru a selecta studiile de caz relevante s-a bazat pe trei mari componente, verificate simultan¹⁹

- Proximitatea fizică (concentrarea geografică);
- Dominanța IMM – nivel ridicat de concentrare a companiilor mici (numărul de IMM mai mare decât numărul companiilor mari);
- Rețele inter-firme în câteva dintre industriile interconectate.

¹⁷ Legea Administrației Publice Locale;

¹⁸ West-East Industrial Districts;

¹⁹ vezi site-ul oficial al proiectului <http://www.west-east-id.net>;

Câteva dintre cercetările sus-menționate relevă faptul că există o aglomerare spațială mai intensă pentru firmele din vestul și nord-vestul țării. Această zonă, reprezentată spre exemplu de județul Timiș, este posibil să găzduiască în viitor mai mult de un cluster, în domenii ca textilele, încălțăminte, software. Este demn de menționat că specificitatea județului Timiș este dată și de nivelul ridicat al investițiilor italiene în zonă, ce au adus principiul de “district industrial”, modelul italian de cluster²⁰. Concentrarea de IMM italiene în partea de nord-vest a României a făcut subiectul unei lucrări realizate de Antonio Majocchi²¹, în care autorul discută procesul de delocalizarea clusterelor din Italia în România. Lucrarea subliniază concentrarea spațială a investițiilor italiene în județele Timiș și Arad și arată impactul pozitiv asupra dezvoltării economice locale. Concluzia lui Majocchi este că internaționalizarea firmelor italiene s-a bazat pe difuziunea de cunoștințe în rețeaua care a fost inițial creată în districtele originare din Italia.

Experiența internațională a primilor veniți în România și avantajele pe care le-au obținut în urma investițiilor lor au trecut apoi la întreaga constelație de firme din districtele originare. Ca urmare, în noile aglomerări economice din România, rețeaua de relații deja există, creând o premisă excelentă pentru dezvoltarea de tip cluster.

Ultima referință, dar nu cea din urmă, pentru analiza dezvoltării potențiale de clustere în România este programul CURAS²² ce a fost înființat în cadrul Acordului de Cooperare dintre Guvernul Român și cel Flamand. Programul a fost implementat în perioada 2003-2004 de către Agenția Națională pentru Întreprinderi Mici și Mijlocii și Cooperatie și de CKZ Limburg (ALLANTA) – promotorul flamand care conduce Centrul de Management și Sprijin pentru Sectorul Componentelor Auto, din Genk, Belgia. Proiectul are ca scop îmbunătățirea nivelului calității și utilizarea eficientă a resurselor IMM în sectorul componentelor auto. Rezultatul proiectului constă în realizarea de clustere a furnizorilor locali din domeniu, pentru a consolida poziția lor vis-à-vis de producătorii de mașini sau

²⁰ mai mult despre districtul industrial Italian în Becattini G, Pyke, F., Sengenberger W. (Editori) “*Industrial Districts and Inter-Firm Cooperation in Italy*”, International Institute for Labour Studies, Geneva, 1990;

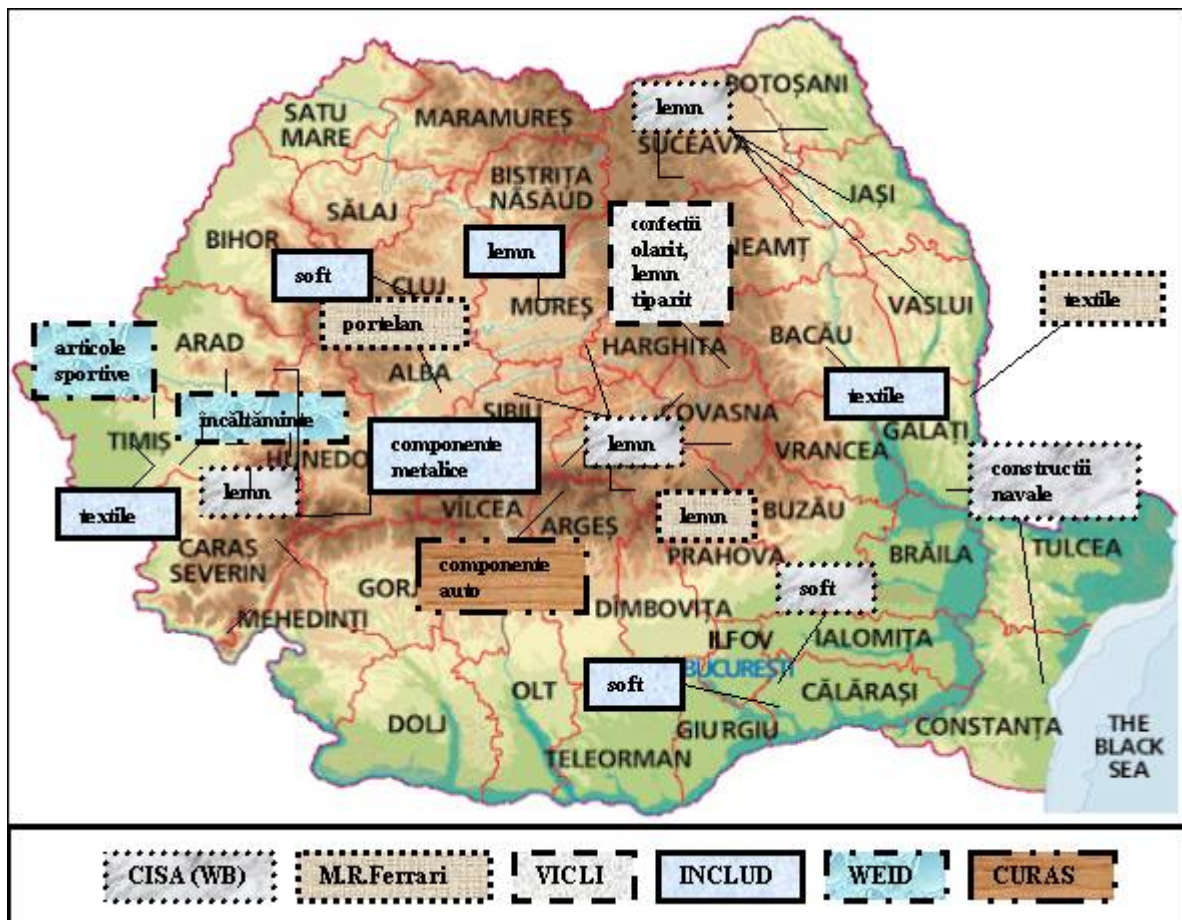
²¹ “Are industrial clusters going international? the case of Italian SMEs in Romania”, *Working Paper no.12, Faculty of Economics, Insubria University, 2000*;

²² Clustering and Upgrading Romanian Automotive Suppliers;

de principalul producător de cauciucuri și apoi de a reuși să devină furnizori și subcontractori internaționali²³. Rezultatul concret al programului va fi implementarea unui Centru pentru lanțul de furnizori, sub forma unui ONG privat, ca prim pas către instituționalizarea unui cluster funcțional în sectorul de automotoare, localizat în vecinătatea fabricii Dacia-Renault, lângă Pitești, județul Argeș. Acest cluster potențial poate să se extindă zona Sibiu-Brașov, unde este localizat un număr important de furnizori de componente de automotoare. Este demn de menționat faptul că programul CURAS este singura inițiativă pentru dezvoltarea clusterelor naturale sprijinită de guvern.

Având în vedere cele descrise mai sus, în Figura 1 se poate vedea o hartă a clusterelor emergente în România.

Figure 1: Clusterelor emergente din România

²³ vezi detalii în raportul-chestionar din 2004 pentru implementarea cartei Europene pentru Întreprinderile Mici, completat de ANIMMC;